

Sabina Rejman

ORCID: 0000-0002-4863-6943

(Uniwersytet Rzeszowski)

Sekretarz jako urzędnik magistratu w większych miastach galicyjskich w dobie autonomii

Sekretarz był jednym z najważniejszych urzędników miejskiego magistratu. Jako osobę wykształconą i wpływową zaliczano go do elity miejskiej inteligencji. Przeważnie brał żywy udział w życiu społecznym i kulturalnym miasta, a często je animował jako członek różnego rodzaju organizacji i stowarzyszeń. Zagadnienia podjęte w artykule dotyczą: wymogów stawianych przez prawo wobec kandydatów na urząd sekretarza, konkursów rozpisywanych na to stanowisko, zakresu obowiązków, uposażenia, czasu pełnienia służby, udziału w życiu społeczności lokalnej.

Słowa kluczowe: Galicja, autonomia, większe miasta, sekretarz, magistrat

Uzyskana przez Galicję autonomia spowodowała konieczność ustanowienia urzędników, przy pomocy których mogła być realizowana. Z racji swojego wykształcenia zasilili oni szeregi inteligencji, która jako taka doczekała się już opracowań, podobnie jak i sami urzędnicy. Badania rozpoczęte przez I. Homolę i I. Ihnatowicza znalazły swoich kontynuatorów¹. Przedmiot badań stanowili urzędnicy państwowi i samorządowi. Tych ostatnich często postrzegano przez pryzmat urzędu, w którym byli zatrudnieni. Opracowania dotyczą głównie Lwowa i Krakowa²,

¹ I. Homola, *Inteligencja galicyjska w połowie XIX wieku* [w:] *Spółeczeństwo polskie XVIII i XIX wieku*, t. 5, red. W. Kula i J. Leskiewiczowa, Warszawa 1972, s. 103–139; I. Ihnatowicz, *Urzędnicy galicyjscy w dobie autonomii* [w:] *Spółeczeństwo polskie XVIII i XIX wieku: studia o uwarstwieniu i ruchliwości społecznej*, t. 6, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1974, s. 205–223; R. Tomczyk, *Urzędnicy cywilni w Austrii (1740–1918): studia z historii prawa i administracji*, Szczecin 2012; *Urzędnicy i urzędy w społeczeństwie XIX wieku. Zbiór studiów*, red. A. Kulecka, Warszawa 2017.

² *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*, t. 7: *Urzędy, urzędnicy, instytucje*, red. K. Karolczak, Ł.T. Sroka, Kraków 2010; M. Andrasz-Mrozek, *Magistrat miasta Krakowa 1866–1914. Ustrój, kadra i mechanizmy zarządzania miastem*, Kraków 2018; *1866. Odbudowa samorządu miejskiego – narodziny nowoczesnego Krakowa*, red. K. Meus, Ł.T. Sroka, Kraków 2018.

ale i niektóre inne miasta się ich doczekały³. Wykreowaniu barwniejszego obrazu służy literatura pamiętnikarska oraz rozwijające się badania prozopograficzne⁴. Temat nie został jednak wyczerpany.

Ustawa gminna z 12 sierpnia 1866 r. pozostawiła w gestii rad gminnych decyzję o powołaniu urzędników i sług do pomocy zwierzchnościom gminnym w realizowaniu zadań gmin: „Jeżeli rada uzna potrzebę ustanowienia posad urzędowych i służbowych, wtedy uchwali liczbę i płacę urzędników i sług, orzecze o warunkach i sposobie ich mianowania, i o ich zaopatrzeniu”⁵. Szczególnie istotna była funkcja pisarza, przede wszystkim w gminach wiejskich i małomiasteczkowych, ponieważ „z powodu braku znajomości ustaw i przepisów administracyjnych u wielkiej części zwierzchności gminnych – zajmują pisarze bardzo ważne stanowisko”⁶.

Ustawa z 13 marca 1889 r. wyodrębniła kategorię większych miast w Galicji, do której zaliczono 30 imiennie wymienionych, i w kwestii etatów urzędniczych nakazała ustanowienie co najmniej sześciu, w tym sekretarza, a ponadto rachmistrza, kasjera, lekarza, budowniczego i inspektora policji. Rady miejskie podejmowały decyzje w sprawie etatów urzędników i sług miejskich oraz ich płac, uchwałyły instrukcje służbowe i statut emerytalny. Czyniły to na wniosek lub po wysłuchaniu burmistrza⁷.

Wymagane kwalifikacje dla każdej kategorii posady określił Wydział Krajowy w porozumieniu z c.k. Namiestnictwem w 1891 r. Wśród większych miast wyróżniono 18 pierwszorzędnych⁸, w których kryteria były wyższe – od sekretarzy wymagano ukończenia nauk prawniczych potwierdzonych trzema egzaminami państwowymi i trzech lat praktyki conceptowej w dziale administracyjnym przy magistracie, rządowej władzy politycznej lub przy Wydziale Krajowym. W pozostałych 12 miastach sekretarz powinien mieć ukończone 8 klas gimnazjalnych i zdany egzamin dojrzałości, praktykę conceptową w dzia-

³ K. Follprecht, *Samorząd Królewskiego Wolnego Miasta Podgórze 1867–1915* [w:] 1866. *Odbudowa samorządu miejskiego...*, s. 111–165; E. Bereś, *Krosno i jego samorząd w dobie autonomii galicyjskiej*, Krosno 2008; *140 lat Samorządu Miasta Rzeszowa*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 2007.

⁴ *Pamiętniki urzędników galicyjskich*, przygotowali do druku I. Homola i B. Łopuszański, Kraków 1978; K. Karolczak, *Marszałkowie Galicyjskiego Sejmu Krajowego. Portret zbiorowy* [w:] *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*, t. 7..., s. 265–279.

⁵ *Ustawa z 12. sierpnia 1866* [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t. 1: *Ustawy konstytucyjne i ustawodawstwo gminne*, opracowany przez J. Piwockiego, Lwów 1909, s. 339.

⁶ Z. Pazdro, *Pisarze gminni. Na podstawie materiałów dostarczonych przez Wydziały powiatowe z gmin podlegających ustawie gminnej z r. 1866*, „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”; Lwów 1901, t. 18, z. 2, s. 5.

⁷ *Ustawa z dnia 13. marca 1889* [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń...*, s. 413.

⁸ Były to: Biała, Bochnia, Brody, Brzeżany, Drohobycz, Kołomyja, Jarosław, Podgórze, Przemyśl, Rzeszów, Nowy Sącz, Sanok, Sambor, Stryj, Stanisławów, Tarnów, Tarnopol, Złoczów.

le administracyjnym jednego z magistratów oraz świadectwo odbytego egzaminu kwalifikacyjnego. Uznawano kwalifikacje sekretarzy miejskich, którzy mieli już stałe mianowanie i świadectwo wystawione przez magistrat, a zatwierdzone przez wydział powiatowy i Wydział Krajowy, potwierdzające nie tylko nabycie kwalifikacji poprzez dłuższą praktykę, ale także prawość charakteru. Jako czas przejściowy dla spełnienia wymagań określonych w rozporządzeniu wyznaczono 5 lat. Od wszystkich kategorii urzędników wymagano ponadto obywatelstwa austriackiego, znajomości języków krajowych i nieskazitelności charakteru⁹.

Zasady przeprowadzania zapowiadanych egzaminów kwalifikacyjnych (wspólne dla sekretarzy i inspektorów policji) określone zostały w 1893 r. Prośby o dopuszczenie do egzaminu należało wносить do Wydziału Krajowego (jeśli kandydat pozostawał w służbie publicznej, to za pośrednictwem urzędu, w którym pracował) wraz z dokumentami. W przypadku kandydatów na sekretarzy były to: metryka urodzenia, świadectwo złożonego egzaminu dojrzałości, świadectwo minimum jednorocznej praktyki conceptowej w dziale administracyjnym urzędu państwowego lub samorządowego, świadectwo moralności, ponadto informację o wykonywanym zajęciu, jeśli kandydat nie pozostawał w służbie państwowej lub samorządowej. Egzamin odbywał się przed trzysobową komisją i składał się z dwóch części. W pierwszej należało opracować sprawozdanie, wydać orzeczenie lub odpowiedzieć na pytania z zakresu administracji. Kandydat miał na to maksymalnie 8 godzin i mógł korzystać z dostarczonych zbiorów ustaw. Na część ustną przewidywano do 2 godzin, w czasie których komisja miała się przekonać, „czyli i w jakim stopniu kandydat posiada jasne pojęcie, dar osądzenia, bystrość i praktyczną wprawę”¹⁰. Powracano przy tym do wypracowania pisemnego. W przypadku niepowodzenia możliwe było ponowne przystąpienie do egzaminu, ale tylko jeden raz¹¹.

Kwestie szczegółowych wymagań stawianych kandydatom na urzędników magistrackich oraz przebiegu służby określały uchwalane przez rady miejskie pragmatyki służbowe, jak na przykład w Jarosławiu (ostateczny kształt przybrała w roku 1908)¹². Ustalały zasady przyjęcia do służby, prawa i obowiązki urzędników, postępowanie przeciw urzędnikom zaniedbującym swe powinno-

⁹ *Rozporządzenie Wydziału Krajowego z 29. maja 1891 ustanawiające kwalifikacje urzędników magistratów miast, objętych ustawą z dnia 13. marca 1889* [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń...*, s. 417–418.

¹⁰ *Rozporządzenie wydziału krajowego z 28. lutego 1893 w przedmiocie egzaminów kwalifikacyjnych na sekretarzy i inspektorów policji przy magistratach miast, objętych ustawą z dnia 13. marca 1889* [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń...*, s. 420.

¹¹ Tamże, s. 418–420.

¹² Archiwum Państwowe (dalej AP) w Przemyślu, Akta miasta Jarosławia, sygn. 56/132/0/2.1/76 [Statuty, regulaminy i instrukcje własne], s. 185–207.

ści, przeniesienie w stan tymczasowego i stałego spoczynku, inne formy rozwiązania stosunku służbowego.

Sekretarz, podobnie jak inni urzędnicy, musiał spełnić wymagania ogólne, które za przykładem służby państwowej wprowadzono również do autonomicznej, czyli wiek 18–40 lat, posiadanie obywatelstwa austriackiego, znajomość języka polskiego i ewentualnie niemieckiego, nieposzlakowany tryb życia. Objęcie urzędu uniemożliwiały więzi pokrewieństwa i powinowactwa (do IV stopnia włącznie), zwolnienie dyscyplinarne ze służby, wyrok sądowy, toczące się śledztwo lub inne postępowanie konkursowe, pozostawanie pod kuratelą¹³. Nowych urzędników przyjmowano warunkowo (prowizorycznie), przeważnie na okres roku, a maksymalnie do trzech lat. Jeśli po tym czasie urzędnik nie uzyskał stabilizacji na etacie, musiał go zwolnić. Czas pełnienia służby liczono od dnia złożenia przysięgi służbowej na ręce burmistrza w obecności członków magistratu i podpisania dokumentu. „Rota przysięgi obejmuje w części ogólnej przysięgę na wierność i posłuszeństwo Monarsze, stosowanie się do ustaw i rozporządzeń Przełożonych, oraz sumienne pełnienie swych obowiązków, – a następnie w części szczególnej: na pełnienie obowiązków szczególnych, do których zaprzysiąc się mający powołany został”¹⁴.

Urzędnikom stawiano wysokie wymagania, zarówno w pracy: „Spełniać mają oni właściwie swe czynności według najlepszej wiedzy, z wytrwałą pilnością i w należyтым czasie, stosując się ściśle do odnośnych przepisów, lub rozporządzeń przełożonych”, jak i poza nią: „Urzędnicy miejscy mają tak w urzędzie jak i poza urzędem zachowywać się przyzwoicie i tego wszystkiego zaniechać, coby ubliżało ich stanowi i jego powadze, lub uszczuplało zaufanie, jakiego ich powołanie wymaga”¹⁵. Oczekiwano od nich bezstronności, bezinteresowności, zachowania tajemnicy służbowej, przestrzegania dni i godzin urzędowania (7 godzin pracy w dni powszednie i 4 w dni poprzedzające święta rzymskokatolickie), powstrzymania się od zatrudnienia pozaurzędowego, które stałoby w kolizji z pracą i podawało w wątpliwość uczciwość.

Wstąpienie do służby przynosiło korzyści, przede wszystkim pewne zatrudnienie i pensję, prawo do tytułu i rang, a nadto do emerytury (dla siebie, wdów i sierot) pod warunkami określonymi w *Statucie emerytalnym urzędników*¹⁶.

¹³ S. Rejman, *Statut organizacyjny urzędników rzeszowskiego magistratu jako przykład pragmatyki służbowej samorządowych urzędników miejskich w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku* [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 3, cz. 2, red. A. Górak, K. Latawiec i D. Magier, Lublin–Siedlce 2010, s. 436.

¹⁴ AP w Przemyślu, Akta miasta Jarosławia, sygn. 56/132/0/2.1/76..., s. 191.

¹⁵ Tamże, s. 196.

¹⁶ W Jarosławiu z 1908 r. Zob. AP w Przemyślu, Akta miasta Jarosławia, sygn. 56/132/0/2.1/76..., s. 208–216.

Sekretarz należał do kategorii urzędników koncepcyjnych, którym przysługiwały następujące tytuły: radca magistratu, sekretarz, koncepista I kl., koncepista II kl., praktykant koncepcyjny. Urzędnicy otrzymywali rangę, których było cztery. Tytuł sekretarza dawał rangę drugą¹⁷.

Zakres obowiązków sekretarza określał statut organizacyjny urzędu miejskiego. Sekretarz wykonywał czynności merytoryczne i organizacyjne. Jako urzędnik koncepcyjny czuwał nad prowadzeniem spraw gminy i był głównym referentem tych ważniejszych. Jako przełożony biura kierował pracą zatrudnionych w niej kancelistów, którzy zajmowali się prowadzeniem dziennika podawczego, ekspedycji i registratury. Odpowiadał także za dyscyplinę pracy podległych mu urzędników, dla których powinien być wzorem. Uprzejmość w relacjach przełożony – podwładny obowiązywała obydwie strony. W przypadku stwierdzenia nieprawidłowości zgłaszał ten fakt naczelnikowi gminy, ponieważ to jemu podlegali wszyscy urzędnicy magistratu. Ten mógł udzielić upomnienia ustnego lub pisemnego, ewentualnie nałożyć grzywnę. Większe kary (aż do zwolnienia ze służby) pozostawały w gestii rady miejskiej¹⁸.

Pełnienie funkcji sekretarza rady miejskiej przez sekretarza magistrackiego było często spotykane. Co prawda, dopuszczano możliwość wyboru sekretarza spośród członków rady lub urzędników magistratu¹⁹, ale trudno było znaleźć osobę o wyższych kompetencjach. Powierzano mu wykonywanie następujących czynności: „zapisywanie nazwisk obecnych do protokołu, prowadzenie spisu nieuczęszczających, zapisywanie radnych do głosu, obliczenie głosujących, uwiadomienie przewodniczącego o rezultacie głosowania, prowadzenie protokołu obrad, w którym treść zapadłych uchwał ma być zamieszczoną oraz prowadzenie księgi uchwał [...], dostarczanie Radzie potrzebnych dokumentów i aktów dotyczących przedmiotów na porządku dziennym stojących”²⁰. Poza tym do sekretarza rady należało też prowadzenie wykazu spraw zaległych i publicznej księgi zażaleń, chyba że burmistrz czynności te powierzył innemu urzędnikowi.

W statucie organizacyjnym urzędów miejskich określano również kwestie płacowe, z upływem czasu coraz precyzyjniej ustalając wysokość poborów w zależności od zajmowanego stanowiska, rangi i stażu pracy. W *Statucie organizacyjnym magistratu miasta Tarnowa* z 1 stycznia 1886 r. ustalono, że urzęd-

¹⁷ Tamże, *Etat i pobory urzędników miejskich w Jarosławiu* z 29 października 1907 r., s. 217–226.

¹⁸ AP w Rzeszowie, Akta miasta Rzeszowa, sygn. 59/1/0/5/33 *Statut organizacyjny Magistratu miasta Rzeszowa*.

¹⁹ AP w Przemyślu, Akta miasta Jarosławia, sygn. 56/132/0/2.1/76..., *Regulamin czynności Rady miejskiej Jarosławia* z 11 lipca 1891 r., s. 366–380.

²⁰ Tamże, s. 369.

nicy będą otrzymywać pensje wypłacane przez kasę miejską w ratach miesięcznych „z góry”. Wynagrodzenie roczne pierwszego sekretarza wynosiło 1100 złr i 200 złr dodatku²¹. Była to najwyższa stawka wśród urzędników, więcej zarabiał tylko burmistrz (1500 złr)²². Drugi sekretarz pobierał odpowiednio 1000 i 150 złr, podobnie komisarz policji. Mniej zarabiali m.in. kasjer, lekarz miejski i budowniczy miejski. Podwyżki miały się wiązać z awansem, gdyby jednak bez winy urzędnika do niego nie doszło, po pierwszym i drugim dziesięcioleciu pracy do pensji dochodził kolejny dodatek (*decennium*) w wysokości 100 lub 50 złr rocznie. Dodatki te przyznawała indywidualnie rada miejska na wniosek burmistrza²³. Za czynności służbowe wykonywane poza obszarem miasta należał się urzędnikom zwrot rzeczywiście poniesionych kosztów podróży i innych koniecznych wydatków oraz diety. Wysokość kwoty ustalała każdorazowo rada miejska.

Istotne też było prawo do emerytury nabywane w trakcie służby dzięki odprowadzaniu składek do funduszu emerytalnego. Po 40 latach równała się całkowitej płacy rocznej z decenniami, a bez dodatków przywiązanych do czynnej służby. Minimalny okres pracy wynosił 10 lat, emeryturę obliczano na podobnych zasadach, ale przysługiwała wówczas tylko 1/3 kwoty. Prawo do wypłat emerytalnych miała również wdowa i osierocone dzieci, a warunki jej otrzymania oparto na tych dotyczących urzędników rządowych²⁴.

Wraz z upływem czasu liczba urzędników rosła, a hierarchia służbowa stawała się bardziej skomplikowana, nastąpiły też w niej pewne przesunięcia, jednak sekretarz nieodmiennie stał na jej górnych szczeblach. Dowodzi tego przykładowo dokument uchwalony przez Radę miasta Jarosławia 29 października 1907 r., dotyczący etatów i poborów urzędników tego miasta. Urzędnicy zostali podzieleni na 8 kategorii, z których każda miała własnego naczelnika biura. Sekretarz należał do pierwszej kategorii urzędników koncepcyjnych, do których zaliczono ponadto radcę magistratu (wyższy rangą od sekretarza) oraz plasujących się niżej: konceptistę I klasy, konceptistę II klasy i praktykanta

²¹ Po 1858 r. 1 złoty reński (gulden) liczył 100 krajcarów. W 1892 r. został zastąpiony koroną austro-węgierską złożoną ze 100 halerzy. Relacja złotego reńskiego do korony wynosiła 1 : 2. Zob. I. Ichnatowicz, A. Biernat, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Warszawa 2003, s. 98–100.

²² W innych miastach stawki były podobne, w Rzeszowie na przykład sekretarz otrzymywał 1000 złr rocznie. Rada miejska mogła mu też przyznać cztery dodatki pięcioletnie w wysokości 500 złr za gorliwą służbę. Wynagrodzenie burmistrza było najwyższe i wynosiło 1200 złr, a najmniej z urzędników zarabiał weterynarz – 300 złr. Zob. S. Rejman, *Ludwik Klemens Topolski – sekretarz rzeszowskiego magistratu i Rady Miejskiej w latach 1885–1903*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2010, t. 22, s. 37.

²³ *Statut organizacyjny magistratu miasta Tarnowa*, Tarnów 1886, s. 8–10.

²⁴ Tamże, s. 10–12.

konceptowego. Niezależnie od kategorii urzędników wprowadzono podział na cztery rangi, do których należeli urzędnicy z poszczególnych kategorii. Sekretarza zaliczono do rangi drugiej. Swoistą elitę urzędników stanowili ci z rangą pierwszą, to jest radca magistratu, starszy lekarz, starszy inżynier i dyrektor gazowni. Płace w pierwszej i drugiej randze miały po pięć stopni, w trzeciej i czwartej – po cztery. W drugiej randze, do której należał sekretarz, wynosiły one odpowiednio: 2800, 3000, 3200, 3400, 3600 k. Dodatki służbowe przyznawano w wysokości 200 k. Do tego dochodził dodatek kwaterunkowy zależny od rangi, w drugiej wynosił 600 k rocznie²⁵.

Stawki te były niższe aniżeli zestawione dla Lwowa dla tych samych lat, gdzie płace i ceny były wyższe ze względu na wielkomiejski charakter pierwszego miasta Galicji. W 1886 r. przeciętna roczna płaca sekretarza, ustalona na podstawie budżetów miejskich, wynosiła 1500 złr, a w 1907 r. – 4680 k. W grudniu 1886 r. za kilogram chleba żytniego płacono we Lwowie 12,7 k; krup jęczmiennych – 20, słoniny – 68. W grudniu 1907 r. cena 1 kg chleba żytniego wynosiła 0,34 k, krup jęczmiennych – 28 h, słoniny – 1,60 k²⁶. S. Hoszowski podkreślał, iż co prawda płace urzędników rosły od 1890 r., po czym dynamika wzrostu wyraźnie przyspieszyła, ale towarzyszył temu zjawisku wzrost cen towarów²⁷. W 1886 r. za przeciętną roczną płacę sekretarza mógł kupić każdego dnia 32,4 kg chleba żytniego, w 1907 – 37,7 kg, a w czerwcu 1914 r. (czyli zanim ceny wzrosły z powodu wybuchu wojny) – 36,8 kg. Paweł Ciompa zauważał, iż „pensje urzędników i płace robotników podwyższają się stale, a przecież mówi się ogólnie, że drożyzna coraz więcej daje się odczuwać”²⁸.

Posadę sekretarza miejskiego obsadzano w wyniku konkursu. Rozpisując go, należało podać ogólne wymogi, wymagane kwalifikacje i oferowane pobory. Ogłoszenie umieszczano w dzienniku urzędowym, ewentualnie także w innych pismach krajowych. Wyjątkowo tylko dopuszczano możliwość przeniesienia na etat sekretarza urzędnika już zatrudnionego. Chętnych zwykle nie brakowało, ale nieliczni spełniali ustawowe wymagania stawiane kandydatom. Świadczy o tym przykład Gorlic. Dotychczasowy sekretarz Leon Małecki ostatnie posiedzenie rady miejskiej protokołował 8 kwietnia 1897 r. Protokół z następnego sporządził już wyznaczony zastępca. Przyjęto wówczas rezygnację Małeckiego ze skutkiem natychmiastowym, najpewniej wymuszoną względami zdrowotnymi. 31 maja rada, powziąwszy informację o śmier-

²⁵ AP w Przemyślu, Akta miasta Jarosławia, sygn. 56/132/0/2.1/76..., s. 217–226.

²⁶ Podane wartości określają przeciętne ceny miesięczne. Zob. S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w latach 1701–1914*, Lwów 1934, s. 61*, 84, 90, 151–152.

²⁷ Tamże, s. 172–173*.

²⁸ P. Ciompa, *Drożyzna w Galicji i nędza urzędnicza*, edycja S. Sojak, Toruń 2022 (reprint wydania z 1913), s. 1.

ci byłego sekretarza, postanowiła resztę pobranej przez niego zaliczki uznać za nieściągalną i zdecydowała o rozpisaniu konkursu na opróżnioną posadę. 24 sierpnia okazało się, że żaden z kandydatów nie posiada odpowiednich kwalifikacji, w związku z czym postanowiono ponownie rozpisać konkurs, a także wysłać zapytania o kandydatów na posadę do 30 większych miast w Galicji. Podjęte kroki okazały się skuteczne. 30 września z 12 zgłoszonych kandydatów referujący sprawę przedstawił dwóch „jako najwięcej ukwalifikowanych do objęcia posady sekretarza”²⁹. Na 29 głosujących 16 osób wskazało Konstantego Laskowskiego, jedna osoba Jana Mańkowskiego, pozostałe wstrzymały się od głosu. Posadę objął zatem Laskowski i podpisał jako sekretarz protokół już z następnego posiedzenia rady 4 listopada³⁰. Mańkowski wkrótce został sekretarzem w Żółkwi, gdzie pracował przez długie lata, podobnie zresztą jak Laskowski w Gorlicach³¹.

Zatrudnienie sekretarza magistratu dawało nadzieję na stabilizację urzędu miejskiego, czego przykłady można znaleźć w *Szematyzmach Królestwa Galicji i Lodomerii*³² (pamiętając o ograniczeniach zestawień wynikających z corocznego podawania stanu faktycznego i braku możliwości uwzględnienia zmian zachodzących w ciągu 12 miesięcy)³³. Każdy kolejny przepracowany rok pomnażał wiedzę i doświadczenie urzędnika, a także jego przywiązanie do miasta, współpracowników i etatu, co przekładało się na efektywność pracy. Niedługo sekretarz pozostawał na stanowisku przez długie lata – ponad 15 (F. Hawranek w Bochni, K. Laskowski w Gorlicach, A. Rząca w Jaśle, D. Byk/Bick w Brodach, F. Siennicki w Jaworowie, J. Dobrzański w Przemyślu, J. Mańkowski w Żółkwi), a rekordziści ponad 20 (T. Kosiński w Krośnie, A. Morański w Gródku Jagiellońskim, L. Świerczyński w Sanoku). Częste były również przypadki pełnienia funkcji sekretarza 6–15 lat (ponad 40)³⁴.

Niekorzystna dla funkcjonowania urzędu miejskiego była sytuacja, w której krótkie okresy obsadzenia etatu sekretarza (roczne lub dwuletnie) przepla-

²⁹ AP w Rzeszowie Oddział w Sanoku, Akta miasta Gorlic, sygn. 60/1165/0/-/15 Zebrania i urzędowanie ciał samorządowych [protokoły posiedzeń Rady Miejskiej w Gorlicach], daty skrajne 1890–99, s. 389.

³⁰ Tamże, posiedzenia z okresu 8.04.–4.11.1897.

³¹ O procedurach konkursowych w Magistracie krakowskim zob. M. Andrasz-Mrozek, dz. cyt., s. 215–216.

³² *Szematyzmy Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z lat 1889–1914*.

³³ Zob. też S. Rejman, *Obsada urzędów miejskich znaczniejszych miast Galicji Zachodniej w latach 1889–1913* [w:] *Miasta i ludzie. Sacrum i profanum: studia z dziejów społecznych i gospodarczych dedykowane Profesorowi Jerzemu Motylewiczowi*, red. P. Grata i B. Lorens, Rzeszów 2013, s. 201–215.

³⁴ Zob. tab. 1 w Aneksie.

tały się z rocznymi wakacjami, jak na przykład w Żółkwi w latach 1889–98. Dopiero objęcie posady sekretarza w 1899 r. przez Jana Mańkowskiego zapewniło miastu potrzebną ciągłość aż do 1914 r. Z jeszcze większymi wyzwaniami musiały się mierzyć urzędy, w których czas wakowania posady zamiast kończyć się po roku czy dwóch przedłużał się do trzech lat i więcej (3 lata – Nowy Sącz, Tarnów, Wadowice, Kołomyja; 4 – Podgórze, Brody, Drohobycz, Śniatyn; 5 – Tarnopol, 7 – Trembowla, 9 – Jarosław). Wyjątkowa sytuacja miała miejsce w złoczowskim magistracie, gdzie w latach 1889–1897 nie było etatu sekretarza, a po jego utworzeniu pozostawał nieobsadzony do 1914 r. Obowiązki sekretarza pełnili kanceliści, w tym przez wiele lat Włodzimierz Krzyształowski. Mniejszy wpływ na pracę biura miał przedłużający się wakat w sytuacji, gdy struktura urzędu przewidywała zatrudnienie drugiego sekretarza, jak w Białej, Podgórzu, Tarnowie, Przemyślu, Stanisławowie. W Przemyślu na przykład etat drugiego sekretarza pozostawał nieobsadzony przez 12 lat (1891–1902)³⁵.

Większe problemy z zapewnieniem obsady etatu sekretarza miały miasta w Galicji Wschodniej. Wiązało się to z dążeniem kandydatów na posadę do uzyskania jak najlepszych warunków zatrudnienia, ale także do zapewnienia najkorzystniejszych warunków do życia rodzinie, w tym wykształcenia dzieci (szkoły na miejscu lub pensja w wysokości pozwalającej na opłacenie stancji). Lepsze warunki były w Galicji Zachodniej, więc gdy pojawiała się okazja do zmiany, skwapliwie z niej korzystano.

Istotne były także możliwości udziału w życiu społecznym i kulturalnym miasta. Miejsce zamieszkania i pracy w liczącym się ośrodku pozwalało aspirować do wyższych kręgów społecznych lub przynajmniej dostarczało wzorów do naśladowania. Prowincja nie cieszyła się dobrą renomą, w prasie niejednokrotnie pojawiały się narzekania na „życie nudne, monotonne, puste i bezcelowe”³⁶. Miejscowa inteligencja, a więc i miejscy sekretarze, wiele uczynili dla zmiany tej opinii. Większość z nich w miejscach, w których przyszło im żyć i pracować, uczestniczyła w tworzeniu organizacji i stowarzyszeń, co umożliwiała prawodawstwo końca lat 60., a także w animowaniu wydarzeń o charakterze kulturalnym.

Szczególną rolę odegrało Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Przyjęty w 1867 r. program szybko się rozszerzył i oprócz krzewienia tężyzny fizycznej objął także organizowanie życia towarzyskiego i narodowego oraz budzenie ducha obywatelskiego. Przynależność do stowarzyszenia umożliwiała

³⁵ Tamże.

³⁶ Tak życie w Rzeszowie widziała Klementyna Arvayowa. Zob. S. Rejman, *Galicja z perspektywy. Refleksje na temat Galicji w relacjach Klementyny Arvayowej z podróży poza jej granice z lat 1901–1912* [w:] *Galicjijskie drogi i bezdroża*, 3: *Studium infrastruktury, organizacji i kultury podróżowania*, red. S. Rejman, Rzeszów 2018, s. 113.

realizację pasji społecznikowskich, a także zaspokojenie aspiracji społecznych poprzez wejście w krąg miejscowej elity³⁷. Nic zatem dziwnego, że przykładowo w wykazie członków rzeszowskiego „Sokoła” z 1905 r. znalazł się ówczesny sekretarz magistratu Edward Szaynowski, jego następca Jan Kiełbiński, a poprzednika Ludwika Topolskiego nie było tylko dlatego, że przeniósł się do Wadowic – wcześniej również należał do rzeszowskiego „Sokoła”³⁸.

Na podstawie tych samych możliwości prawnych powstawały też ochotnicze straże pożarne. W dużych miastach miały one charakter pomocniczy, w mniejszych stanowiły często jedyną formację do walki z pożarami. Część z nich przyjęła na siebie obowiązki straży pożarnej gminnej i wówczas dodatkowo musiała też spełniać wymogi ustawy z 10 lutego 1891 r. o policji ogniowej dla miast i miasteczek³⁹. Przykładowo w Brzeżanach Jan Czechowicz, sekretarz magistratu, był jednym z założycieli miejscowej Ochotniczej Straży Pożarnej⁴⁰.

Urzędnicy angażowali się również w działalność instytucji kredytowych. Dla gospodarki Galicji ich rozwój był bardzo istotny, ponieważ dawały możliwość uzyskania pożyczek na przystępnych, a nie lichwiarskich warunkach. Wiele towarzystw zaliczkowych powstało z inicjatywy społecznej, a działali w nich przedstawiciele miejscowej inteligencji⁴¹. Tak było na przykład w Śniatyniu, gdzie Towarzystwo zaliczkowe na powiat sądowy śniatyński istniało od 1876 r., a w składzie trzyosobowej dyrekcji znajdowali się kolejni sekretarze urzędu miejskiego w tym mieście, Ferdynand Schmidt i Odillo Dankiewicz⁴².

Dla rozwoju życia kulturalnego istotne były placówki działające w tym zakresie. Udział w powstaniu biblioteki w Nowym Sączu miał miejski sekretarz. Miasto otrzymało księgozbiór dzięki fundacji historyka Józefa Szujskiego.

³⁷ J. Snopko, *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Galicji 1867–1914*, Białystok 1997, s. 34–38.

³⁸ *Sprawozdanie z czynności Wydziału Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Rzeszowie za rok 1900*, Rzeszów 1901, s. 22; *Sprawozdanie z czynności Wydziału Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Rzeszowie za rok 1905*, Rzeszów 1906, s. 14–15.

³⁹ A.M. Chuchła, *Rodzaje, status prawny i organizacja straży pożarnych funkcjonujących w Galicji doby autonomicznej*, „Administracja: teoria, dydaktyka, praktyka” 2010, nr 1 (18), s. 5–38.

⁴⁰ *Brzeżany 1530–1930*, Brzeżany 1930, s. 32.

⁴¹ K. Broński, *Rozwój galicyjskiego systemu bankowego w latach 1841–1914 (zarys problematyki)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2007, (nr 749), s. 85–86.

⁴² *Trzynasty Rocznik Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicji z W. Księstwem Krakowskim za rok 1894, zawierający oraz Bilansy Kas oszczędności za rok 1886*, Lwów 1887, s. 26; *Statystyka Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicji z W. Księstwem Krakowskim za rok 1894. Sprawozdanie Związku Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych*, oprac. N. Ulmer, Lwów 1895, s. 39.

Z braku środków prace nad tworzeniem placówki postępowały wolno, dopiero za burmistrza Władysława Barbackiego nabrały tempa. Dzięki niemu księgozbiór uporządkowano, a opiekunem biblioteki został Antoni Brudziana⁴³.

Natomiast gorlicki sekretarz przyczynił się do powstania muzeum w tym mieście. W wyniku działań wojennych w czasie I wojny światowej Gorlice poniosły duże straty. Stało się to impulsem do podjęcia starań o utworzenie placówki, która mogłaby zebrać ocalałe pamiątki i chronić je w przyszłości. W okresie II RP starania na rzecz jej powstania podejmowało Towarzystwo Upiększania Miasta Gorlic i Okolicy, którego prezesem był Konstanty Laskowski, sekretarz (od 1898 r.), a później długoletni dyrektor magistratu. Z jego inicjatywy Towarzystwo kupiło ruiny dworu obronnego z przeznaczeniem na siedzibę muzeum. Z powodu II wojny światowej Muzeum PTTK formalnie powstało dopiero w 1957 r.⁴⁴

Z kolei pochodzący ze Lwowa Waclaw Borzemski w latach 1899–1901 był sekretarzem magistratu w Kołomyi, dzięki ukończeniu studiów prawniczych i doświadczeniu z pracy w kancelariach adwokackich. Wcześniej zaangażowany w pracę niepodległościową, w 1891 r. był głównym oskarżonym w tzw. procesie tarnopolskim. Za działalność patriotyczną został uhonorowany po 1918 r. Jego powołaniem okazało się jednak nauczycielstwo. W 1902 r. ponownie zapisał się na Uniwersytet Lwowski, aby uzyskać kwalifikacje nauczycielskie. Następnie pracował w gimnazjach w Rzeszowie, Stanisławowie, Kołomyi i Lwowie. Znany był również jako pisarz i publicysta⁴⁵.

W czasie I wojny światowej wywalczenie niepodległości dla Polski wymagało ofiary krwi. Nie odmówili jej ci, którzy nadawali ton życiu w mieście. Oni sami – albo ich synowie, jak 18-letni student Antoni Martynowicz, syn sekretarza miejskiego w Wieliczce Józefa Martynowicza, który walczył jako kapral 2. szwadronu 1. pułku ułanów. Zmarł 11 października 1917 r. w Zakopanem. Był jednym z 13 poległych wieliczian⁴⁶.

Często w obliczu zbliżającego się frontu i ewakuacji urzędów sekretarze pozostawali na miejscu, organizując życie w mieście pod obcą okupacją. Se-

⁴³ Ł. Połomski, *130 lat SBP. Trudne początki miejskiej biblioteki*, portal internetowy *Twój Sącz*, <https://twojsacz.pl/130-lat-sbp-trudne-poczatki-miejskiej-biblioteki/> [dostęp 5.05.2023].

⁴⁴ K. Dunin-Wąsowicz, *Laskowski Konstanty* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XVI, Wrocław 1971, s. 530–531; Pracownicy Muzeum PTTK, *Historia Muzeum PTTK w Gorlicach*, „Kwartalnik Gorlicki” 2008 (44), s. 15–16.

⁴⁵ St. O., *Z żalobnej karty. Ś. p. Waclaw Borzemski*, „Przegląd Pedagogiczny” 1936, z. 1, s. 11–12; M. Tyrowicz, *Borzemski Waclaw Mścislaw* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. II, Kraków 1936, s. 361–362.

⁴⁶ J. Duda, *131 spotkanie z cyklu „Wieliczka – wieliczanie” p.t. „W 90.tą rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości (1918–2008). Udział wieliczian w walce o niepodległość*, „Biblioteczka Wielicka” 2008, z. 76, s. 26.

retarz z Trembowli Jan Chruszczewski w czasie I wojny światowej stał na czele miasta jako burmistrz⁴⁷. Innych wojna wypędziła z domu i rozproszyła po terytorium monarchii austro-węgierskiej. W celu odnalezienia się rozłączonych rodzin powstawały publikacje podające nazwiska wygnańców i ich aktualne adresy. W jednej z nich figurują sekretarze: Dawid Bick z Brodów i Samuel Pohoriles z Tarnopola, których wojenny los rzucił do Wiednia⁴⁸.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości niektórzy osiągnęli wysoką pozycję społeczną, jak Mikołaj Kiedacz. Urodził się w Drohobyczu i tutaj w latach 1906–1914 pracował jako sekretarz magistratu. W 1919 r. przeniósł się z rodziną do Poznania, gdzie doszedł do najwyższych godności – wieloletniego wiceprezydenta i dwukrotnie prezydenta – niejako w zastępstwie, najpierw za zmarłego prezydenta Jarogniewa Drwęskiego (14.09.1921 – 26.04.1922), a następnie za powołanego na ministra spraw wewnętrznych prezydenta Cyryla Ratajskiego (17.11.1924 – 14.06.1925)⁴⁹. Zginął rozstrzelany przez hitlerowców w 1939 r.⁵⁰

To właśnie on, wygłaszając mowę w czasie sesji Rady miasta Poznania z okazji przejścia na emeryturę w roku 1932, podkreślał: „Z pracy przedwojennej wyniosłem zasadę, że celem administracji publicznej jest dobro i pożytek obywateli i że w mieście i państwie dopiero wtedy jest dobrze, gdy tylko o tem w każdym poczynaniu się pamięta”⁵¹.

Dobrem wspólnym kierowało się wielu sekretarzy miejskich, którzy w codziennej pracy urzędniczej, określonej jako „służba mozolna, odpowiedzialność wielka”⁵², dbali o sprawy miasta w interesie jego mieszkańców, bo ewentualne przyznanie im przez radę miejską nagrody nie mogło być przecież jedyną motywacją poświęcenia się służbie. Przeważnie stanowili również najaktywniejszą część społeczności lokalnej, zaangażowaną w różny sposób w organizowanie życia społecznego i kulturalnego, z racji wykształcenia, umiejętności, sposobności, a także przekonania o konieczności takich działań.

⁴⁷ K. Missona, *Moskale w Trembowli 1914–1917*, Trembowla 1932, s. 3.

⁴⁸ *Księga pamiątkowa i adresowa wygnańców wojennych z Galicji i Bukowiny 1914–1915 oraz Album pamiątkowe*, cz. III: *Prowincya i Bukowina*, Wiedeń 1915, s. 7, 203.

⁴⁹ Z. Zaleski, *Podstawy i charakterystyka rozwoju miasta Poznania w latach 1918–1928* [w:] *Księga Pamiątkowa Miasta Poznania. 10 lat pracy Polskiego Zarządu stołecznego miasta Poznania*, Poznań 1929, s. 164.

⁵⁰ 75. rocznica śmierci prezydenta Poznania Mikołaja Kiedacza, <https://www.poznan.pl/mim/info/news/75-rocznica-smierci-prezydenta-poznania-mikolaja-kiedacza,74803.html> [dostęp 11.09.2023].

⁵¹ Tamże.

⁵² J. Dietl, *Projekt reorganizacji magistratu krakowskiego przedłożony Radzie Miejskiej przez prezydenta miasta na nadzwyczajnym posiedzeniu dnia 31 października 1867 roku*, Kraków 1868, s. 106.

Aneks

Tabela 1. Sekretarze większych miast Galicji w latach 1889–1914

Galicja Zachodnia	
Biała	Podgórze
I Kieczek Jędrzej 1889, II Kost Antoni 1889–1890	Biliński Stanisław 1889
wakat 1891	Laskowski Władysław 1890–1894
Blahut Karol 1892–1900	I Kowalski Karol 1895–1907, II Laskowski Władysław 1895–1907
Knezek Artur 1901–1908	wakat 1908
Neubeck Paweł 1909	Laskowski Władysław 1909
Friedrich Wilhelm 1910–1912	wakat 1910–1913
Zagórski Wiktor 1913–1914	Przeorski Tadeusz Ludwik 1914, Bierczyński Żegota 1914
Bochnia	Rzeszów
Hawranek Franciszek 1889–1904	Topolski Ludwik 1889–1902
Tomasik Jan 1905–1914	wakat 1903
	Szaynowski Edward 1904–1912
Gorlice	Kielbiński Jan 1913–1914
wakat 1889	
Stopczyński Jan, prow. 1890–1891	Tarnów
Strużlikiewicz Wład 1892	Warzeński Franciszek 1889–1892, Herzig Franciszek 1889–1892
Daniec Wincenty 1893–1894	wakat 1893–1894
brak danych 1895	Herzig Franciszek 1895–1899
Malecki Leon 1896–1897	I Herzig Franciszek 1900, II Stoga Marcin 1900
Laskowski Konstanty 1898–1914	Stoga Marcin 1901–1907
	wakat 1908–1910
Jasło	Herdold Artur 1911–1914
Rząca Aleksander 1889–1905	
Bochniewicz Władysław 1906–1908	Wadowice
Zajac Stefan 1909–1914	Zacharjasiewicz Aleks 1889–1901
	wakat 1902–1904
Krosno	Topolski Ludwik 1905–1914
Kosiński Teodor 1889–1909	

wakat 1910	Wieliczka
Kmieć Jan 1911–1914	Ciepły Władysław 1889–1899
	wakat 1900
Nowy Sącz	Martynowicz Józef 1901–1914
Haas Ignacy 1889–1893, Klimek Antoni 1889–1892	
wakat 1894–1896	
Brudziana Antoni 1897–1911	
Kózka Jan 1912–1914	
Galicja Wschodnia	
Brody	Śniatyń
Mohr Maurycy 1889–1894	Schmidt Ferdynand 1889–1892
wakat 1895–1898	wakat 1893–1896
Byk/Bick Dawid 1899–1914	Dankiewicz Odillo 1897–1909
	wakat 1910–1912
Brzeżany	Bukowski Kazimierz 1913–1914
Cichowicz Jan 1889–1895	
Czechowicz Jan 1896–1914	Sokal
	Madejski Henryk 1889–1900
Buczacz	wakat 1901
Krzyżanowski Paweł 1889–1902	Zbijewski Norbert 1902–1914
wakat 1903–1904	
Celler Aleksander 1905–1914	Stanisławów
	Błażowski Aleksander 1889–1902
Drohobycz	Lityński Józef 1889–1892
Filiński Jan 1889–1891	Jabkowski Zefiryn 1890
wakat 1892–1895	Wierzejski Józef 1891–1901 (bez 1892)
Janowski-Pilawa Władysław 1896–1905	Kürzer Maksymilian 1897–1902
Kiedacz Mikołaj 1906–1914	Kürzer Maksymilian 1903–1910
	Kürzer Józef 1911
Gródek Jag	wakat 1912
Behm Jan 1889–1894	Lewicki Maksymilian 1913–1914
Morański Antoni 1895–1914	
	Stryj
Jarosław	Wojnarowski Włodzimierz 1889–1891
Pieczonka Karol 1889–1892	Lisiewicz Apolinary 1892–1900
wakat 1893–1901	wakat 1901–1902

Papara Felicjan Tadeusz 1902–1914	Kostecki Nikodem 1903–1914
Jaworów	Tarnopol
Sienicki Feliks 1889–1904	wakat 1889–1893
Langer Zygmunt 1905–1907	Piotrowski Julian Bolesław 1894–1902
Herwy Emil 1908–1914	wakat 1903–1904
	Pohoriles Samuel 1905–1914
Kołomyja	
nie ma etatu sekretarza 1889	Trembowla
Jaworski Michał 1890–1897	Tobiaszek Ludwik 1889–1894
wakat 1898	wakat 1895–1896
Borzemski Waław 1899–1901	Chruszczewski Jan 1897–1899
wakat 1902–1904	wakat 1900–1906
Kropatschek Emil 1905–1914	Krawczyński Kazimierz 1907–1914
Przemysł	Złoczów
I Dobrzański Jan 1889–1905	nie ma etatu sekretarza 1889–1897, są kanceliści
wakat 1906	(1891–1897 Włodzimierz Krzyształowski)
Dryś Piotr 1911–1914	wakat 1898–1914
II wakat 1891–1902	
1903–1905 Szczepański Hipolit	Żółkiew
wakat 1906	Brzeziński Kazimierz 1889–1890
Szczepański Hipolit 1907–1914	Gaspary Ludwik 1891
	wakat 1892
Sambor	Karwowski Władysław 1893
Kasprzycki Karol 1889–1891	wakat 1894
Neuman Franciszek Ksawery 1892–1898	Kawecki Stanisław Marcin 1895
Kostrzewski Romuald 1899–1907	wakat 1896
Kostuś Wojciech 1908–1914	Zawistowski Edward 1897–1898
	Mańkowski Jan 1899–1914
Sanok	
Świerczyński Ludwik 1889–1910	
zarząd komisaryczny 1911	
Rozum Tomasz 1912–1914	

Źródło: *Szematyzmy Królestwa Galicyi i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z lat 1889–1914.*

Bibliografia (wybór)

Źródła archiwalne

- Archiwum Państwowe w Przemyślu, Akta miasta Jarosławia, sygn. 56/132/0/2.1/76 [Statuty, regulaminy i instrukcje własne].
- Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta miasta Rzeszowa, sygn. 59/1/0/5/33 *Statut organizacyjny Magistratu miasta Rzeszowa*.
- Archiwum Państwowe w Rzeszowie Oddział w Sanoku, Akta miasta Gorlic, sygn. 60/1165/0/-/15 Zebrania i urzędowanie ciał samorządowych [protokoły posiedzeń Rady Miejskiej w Gorlicach], daty skrajne 1890–99.

Źródła drukowane

- Księga pamiątkowa i adresowa wygnańców wojennych z Galicji i Bukowiny 1914–1915 oraz Album pamiątkowe*, cz. III: *Prowincja i Bukowina*, Wiedeń 1915.
- Sprawozdanie z czynności Wydziału Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Rzeszowie za rok 1900*, Rzeszów 1901.
- Sprawozdanie z czynności Wydziału Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Rzeszowie za rok 1905*, Rzeszów 1906.
- Statut organizacyjny magistratu miasta Tarnowa*, Tarnów 1886.
- Statystyka Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicji z W. Księstwem Krakowskim za rok 1894. Sprawozdanie Związku Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych*, oprac. N. Ulmer, Lwów 1895.
- Szematyzmy Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim z lat 1889–1914. Trzynasty Rocznik Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicji z W. Księstwem Krakowskim za rok 1894, zawierający oraz Bilansy Kas oszczędności za rok 1886*, Lwów 1887.
- Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, t. 1: *Ustawy konstytucyjne i ustawodawstwo gminne*, opracowany przez J. Piwockiego, Lwów 1909.

Opracowania

- 140 lat Samorządu Miasta Rzeszowa*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 2007.
- 1866. Odbudowa samorządu miejskiego – narodziny nowoczesnego Krakowa*, red. K. Meus, Ł.T. Sroka, Kraków 2018.
75. rocznica śmierci prezydenta Poznania Mikołaja Kiedacza, <https://www.poznan.pl/mim/info/news/75-rocznica-smierci-prezydenta-poznania-mikolaja-kiedacza,74803.html> [dostęp 11.09.2023].
- Andrasz-Mrozek M., *Magistrat miasta Krakowa 1866–1914. Ustrój, kadra i mechanizmy zarządzania miastem*, Kraków 2018.
- Bereś E., *Krosno i jego samorząd w dobie autonomii galicyjskiej*, Krosno 2008.
- Broński K., *Rozwój galicyjskiego systemu bankowego w latach 1841–1914 (zarys problematyki)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, 2007 (nr 749), s. 75–92.
- Brzeżany 1530–1930*, Brzeżany 1930.
- Chuchla A.M., *Rodzaje, status prawny i organizacja straży pożarnych funkcjonujących w Galicji doby autonomicznej*, „Administracja: teoria, dydaktyka, praktyka” 2010, nr 1 (18), s. 5–38.
- Ciomba P., *Drożyzna w Galicji i nędza urzędnicza*, edycja S. Sojak, Toruń 2022 (reprint wydania z 1913).
- Dietl J., *Projekt reorganizacji magistratu krakowskiego przedłożony Radzie Miejskiej przez prezydenta miasta na nadzwyczajnym posiedzeniu dnia 31 października 1867 roku*, Kraków 1868.

- Duda J., *131 spotkanie z cyklu „Wieliczka – wieliczenie” p.t. „W 90.tą rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości (1918–2008). Udział wieliczian w walce o niepodległość*, „Biblioteczka Wielicka” 2008, z. 76.
- Dunin-Wąsowicz K., *Laskowski Konstanty* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XVI, Wrocław 1971, s. 530–531.
- Follprecht K., *Samorząd Królewskiego Wolnego Miasta Podgórze 1867–1915* [w:] *1866. Odbudowa samorządu miejskiego – narodziny nowoczesnego Krakowa*, red. K. Meus, Ł.T. Sroka, Kraków 2018, s. 111–165.
- Homola I., *Inteligenca galicyjska w połowie XIX wieku* [w:] *Spółczesność polska XVIII i XIX wieku*, t. 5, red. W. Kula i J. Leskiewiczowa, Warszawa 1972, s. 103–139.
- Hoszowski S., *Ceny we Lwowie w latach 1701–1914*, Lwów 1934.
- Ihnatowicz I., *Urzednicy galicyjscy w dobie autonomii* [w:] *Spółczesność polska XVIII i XIX wieku: studia o uwarstwieniu i ruchliwości społecznej*, t. 6, red. J. Leskiewiczowa, s. 205–223.
- Karolczak K., *Marszałkowie Galicyjskiego Sejmu Krajowego. Portret zbiorowy* [w:] *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*, t. 7: *Urzędy, urzędnicy, instytucje*, red. K. Karolczak, Ł.T. Sroka, Kraków 2010, s. 265–279.
- Lwów. *Miasto – społeczeństwo – kultura*, t. 7: *Urzędy, urzędnicy, instytucje*, red. K. Karolczak, Ł.T. Sroka, Kraków 2010.
- Missona K., *Moskale w Trembowli 1914–1917*, Trembowla 1932.
- Pamiętniki urzędników galicyjskich*, przygotowali do druku I. Homola i B. Łopuszański, Kraków 1978.
- Pazdro Z., *Pisarze gminni. Na podstawie materiałów dostarczonych przez Wydziały powiatowe z gmin podlegających ustawie gminnej z r. 1866*, „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych”, Lwów 1901, t. 18, z. 2.
- Połomski Ł., *130 lat SBP. Trudne początki miejskiej biblioteki*, portal internetowy *Twój Sącz*, <https://twojsacz.pl/130-lat-sbp-trudne-poczatki-miejskiej-biblioteki/> [dostęp 5.05.2023].
- Pracownicy Muzeum PTTK, *Historia Muzeum PTTK w Gorlicach*, „Kwartalnik Gorlicki” 2008 (44), s. 14–20.
- Rejman S., *Ludwik Klemens Topolski – sekretarz rzeszowskiego magistratu i Rady Miejskiej w latach 1885–1903*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2010, t. 22, s. 35–47.
- Rejman S., *Obsada urzędów miejskich znaczniejszych miast Galicji Zachodniej w latach 1889–1913* [w:] *Miasta i ludzie. Sacrum i profanum: studia z dziejów społecznych i gospodarczych dedykowane Profesorowi Jerzemu Motylewiczowi*, red. P. Grata i B. Lorens, Rzeszów 2013, s. 201–215.
- Rejman S., *Statut organizacyjny urzędników rzeszowskiego magistratu jako przykład pragmatyki służbowej samorządowych urzędników miejskich w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku* [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 3, cz. 2, red. A. Górak, K. Latawiec i D. Magier, Lublin–Siedlce 2010, s. 433–449.
- Snopko J., *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Galicji 1867–1914*, Białystok 1997.
- St. O., *Z żalobnej karty. Ś. p. Wacław Borzemski*, „Przegląd Pedagogiczny” 1936, z. 1, s. 11–12.
- Tomczyk R., *Urzednicy cywilni w Austrii (1740–1918): studia z historii prawa i administracji*, Szczecin 2012.
- Tyrowicz M., *Borzemski Wacław Mścislaw* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. II, Kraków 1936, s. 361–362.
- Urzednicy i urzędy w społeczeństwie XIX wieku. Zbiór studiów*, red. A. Kulecka, Warszawa 2017.
- Zaleski Z., *Podstawy i charakterystyka rozwoju miasta Poznania w latach 1918–1928* [w:] *Księga Pamiątkowa Miasta Poznania. 10 lat pracy Polskiego Zarządu stołecznego miasta Poznania*, Poznań 1929, s. 155–166.

The secretary as a magistrate in the larger Galician towns in the era of autonomy

Summary

The secretary was one of the most important officials of the city magistrate. As an educated and influential person, he was counted among the elite of the city's intelligentsia. He usually took a lively part in the social and cultural life of the city and often animated it as a member of various organisations and associations. The issues dealt with in this article are: the legal requirements for candidates for the office of secretary, the competitions held for the post, the scope of duties, the salary, the length of service, and participation in the life of the local community.

Keywords: Galicia, autonomy, major cities, secretary, magistrate